

УДК 94(477.73)»17»

Тетяна Якубова

**СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ  
ФОНДІВ НБУВ ЩОДО БІОГРАФІЇ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ**

*У статті розглядаються матеріали маловідомих фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Історичні джерела із унікальних бібліотечних фондів НБУВ містять маловідомі історичні факти щодо біографії гетьмана І. Мазепи.*

**Ключові слова:** історичні джерела, гетьман, польська література.

***T. Yakubova. The contemporary investigations of historical and cultural funds of V. Vernadsky National Library of Ukraine concerning the biography of I. Mazepa***

*In the present article the Author pays attention to modern historical sources of historical and cultural funds of V. Vernadsky National Library of Ukraine. The article is dedicated to analysis of sourced connected to biography and activity of Hetman I. Mazepa.*

**Key words:** historical source, hetman, Polish literature.

***Т. Якубова. Современные исследования историко-культурных фондов НБУВ касательно биографии И. Мазепы***

*В статье представлены исторические материалы основного и польского фондов Национальной библиотеки им. В. И. Вернадского. Исторические источники из уникальных библиотечных фондов НБУВ содержат малоизвестные исторические факты биографии гетмана И. Мазепы.*

**Ключевые слова:** исторические источники, гетман, польская литература.

Актуальною проблемою сучасної історичної науки, бібліотекознавства є виявлення маловідомих історичних джерел, історіографії щодо історії України, подій Північної війни, Полтавської битви. Святкування 300-річчя Полтавської битви стало вагомим подієм для вітчизняних істориків, бібліотечних працівників, археографів. На початку ХХІ століття починається новий етап історичних досліджень, творчих пошуків щодо подій Північної війни, постаті гетьмана І. Мазепи, Карла XII. Історичні міфи щодо образу гетьмана І. Мазепи

зіграли певну роль в формуванні стереотипів в пізнанні української історії. Можливо зміна ставлення Петра I до українського гетьмана після Полтавської битви поклала початок у формуванні міфів. На початку ХХІ століття гетьман І.Мазепа знову несподівано стає найбільш цікавою для істориків історичною фігурою. Історична наука попередніх століть імовірно не надала належної уваги цій унікальній постаті української історії. Ювілей Полтавської битви пов'язується з проблемою реконструкції міфологем щодо постаті І. Мазепа.

Дослідження історико-культурних фондів НБУВ щодо подій Північної війни та Полтавської битви залишаються актуальними. Історичні дослідження історико-культурних фондів надають можливість простежити витоки історичних міфів щодо гетьмана І. Мазепа, які поклали певну традицію поглядів в історичній думці Росії, України, Польщі. На початку ХХІ століття історичний матеріал, який ввійшов у науковий обіг на Україні, надає підстави стверджувати, що саме польська та російська історіографія ХІХ століття поклали основи певним поглядам щодо Північної війни та І. Мазепа.

Бібліотечні фонди НБУВ надають нагоду проаналізувати маловідомі, забуті праці польських, російських істориків, які описують події перебування І. Мазепа в Польщі, події Північної війни. В ювілейний рік Полтавської битви доречно згадати праці відомого російського історика ХІХ століття Олександра Густавовича Брикнера (1834-1896), професора Дерптського університету. Подіям північної війни присвячені сторінки праць видатного російського історика «Война России с Швецией в 1788-1790 годах» (1869), «Россия, Англия и Пруссия 1787=1791 годов» (1887), «История Петра Великого» у двох томах. Історик вважає, що протягом ХVІІ століття Швеція домінувала на Балтиці. Але сучасники царя Олексія Михайловича вважали пріоритети на Балтиці головними, важливими завданнями Росії. Патріарх Нікон припускав можливість поступового просування Росії до столиці Швеції. Петро I внаслідок Північної війни приєднав разом з двома прибалтійськими провінціями південно-східну частину Фінляндії. Російський історик вважав, що до Полтавської битви Захід дивився зі зверхністю на Росію. Після Полтавської битви змінився погляд на значення Росії.

У двотомній «Истории Петра Великого» О. Г. Брикнер главу праці «Мазепа» присвячує знаменитому українському гетьману. Автор розмірковує над діями І. Мазепа в часи Північної війни. Історик вважає, що І. Мазепа не міг не задавати собі питання, на якому боці буде більша вірогідність перемоги. І. Мазепа діяв «не по какому либо минут-

ному увлеченню, а по холодному расчету». Образ дій І. Мазепи щодо союзу з Карлом XII нагадував дії молдавського господаря Кантеміра, якій двома роками пізніше заключив подібну угоду з Петром І. Автор вважає, що І. Мазепа закінчив свою кар'єру згідно зі своїм характером. Будучи рабом Польщі, підданим султана, васалом царя український гетьман з'єднався зі шведським монархом проти Росії та мріяв про самостійність. Автор вважає, що український гетьман мав марні надії на самостійність для Малоросії. В ті часи розвиток великих європейських держав знищував можливість існування мілких країн. До таких висновків доходить російський історик [1; 2; 3].

Варто зазначити, що польська історіографія ХІХ століття зображує І. Мазепу в тіні європейських монархів, як підданого чи васала. Простежується спорідненість поглядів польських та російських істориків. Польським історикам ХІХ століття не був притаманним погляд глибоко наукового аналізу події Північної війни, Полтавської битви, дій гетьмана І. Мазепи. Імовірно польська історична наука в ХІХ столітті відчувала тиск політики Російської імперії щодо української культури. Тому трактування образу І. Мазепи, надання його історичного портрету в польській історичній літературі йшло в руслі офіційних наукових поглядів в царській Росії. Головним чином польські історики ХІХ – початку ХХ століття наполягають на тезах про другорядну роль гетьмана в подіях Північної війни, якій діяв за інтересами власних політичних амбіцій. Праці польських істориків Д. Мечковського, К. Кантецького [4; 5] щодо Північної війни зберігаються в польськомовному фонді НБУВ, який нараховує понад 90 000 бібліотечних одиниць.

Негативний погляд в Польщі на І. Мазепу в ХІХ столітті склався завдяки мемуарам польського шляхтича Пасека. В польській мові з'явилися вирази: «nie bez ty mazerо», «nie bądź mazerą». Історія літератури польської стверджує, що Пасек не любив І. Мазепу [6; 7].

Вплив історичної творчості шляхтича Пасека був у Польщі значним. Його праці любили, знали поляки у ХІХ – ХХ століттях.

У польськомовному фонді НБУВ зберігається польськомовне історичне джерело «Памятніки Яна Хризостома» («Pamiętniki Jana Chryzostoma z Gosławic Paska» (1877)). Шляхтич Пасек розповідає про І. Мазепу очима очевидця. Станіслав Тарновський в «Історії літератури польській» підкреслює наукову та літературну цінність «Пам'ятників». Світ, який описує шляхтич Пасек живе простою правдою та природною наповненою силою. Цей світ не складна мозаїка. Події цього світу відображаються лицарською натурою та вченим

гонором Пасека. Пасек бачив вік XVII на війні, в науці, подорожах, танцях, в костьолі. Він бачив та відображав звичай двору, стиль мови придворної, різні обставини життя. Пасек зустрічає гетьмана у передпокоях польського короля у 1662 році, коли І. Мазепа хотів довести про свою непричетність до антикоролівської конфедерації військ. Автор пише, що польський король не довіряв І. Мазепі. Тому військова кар'єра українського гетьмана в Польщі не вдалася. І. Мазепі присвячені розділи: «Цікава зустріч автора в передпокоях короля з Мазепою nobілітованим козаком», «Любовна пристрасть того ж Мазепи до пані Фальбовської». Шляхтич Пасек розповідає про роман І. Мазепи з пані Фальбовською, який був відомий на Волині. Після розкриття подій пан Фальбовський прив'язав майбутнього гетьмана до коня, зробивши постріли. Кінь за народною легендою поніс гетьмана на Запорозьку Січ. Цей історичний міф розповідається у науково-популярному фільмі сценаристів Ю. Макарова та Д. Жарких «Іван Мазепа. Коханя. Велич. Зрада», який був знятий студією «1 плюс 1» у 2005 році. Народна традиція почала сприймати Січ як місто порятунку для майбутнього гетьмана, куди гетьман приніс свій військовий досвід, здобутий в Польщі. Після 1663 року І. Мазепа був вимушений залишити Польщу. Він виїхав до Франції, де вивчав мови та науки. Імовірно європейський військовий досвід українського гетьмана привернув увагу Петра І.

Європейська історіографія XX століття визнала чинник військового досвіду І. Мазепи в розбудові Російської імперії. Шведський історик А. Єнсен [8], американський Г. Манінг [9] одними з перших відмічають військовий талант І. Мазепи під час відступу від Полтави до Очакова у 1709 році. Українські історики Д. Донцов [10] та І. Борщак [11; 12] висловили тезу про безперечний патріотизм І. Мазепи та бажання привести Україну до самостійності. В Інституті рукопису НБУВ зберігаються чотири документи, твори І. Борщака, зокрема «Орликіана» та уривок статті «Україна в Парижі», праці «Шведчина і французька дипломатія», «Вольтер и Україна», у яких ідеться про І. Мазепу та його роль у процесах державотворення України [13].

Історичний матеріал, накопичений на Україні на початку XXI століття, надає підстави стверджувати про військовий талант гетьмана. Військовий досвід гетьмана формувався багато років в часи культурної розбудови Гетьманщини в другій половині XVII століття. І. Мазепа знав особливості турецько-татарського прикордоння, користуючись даними козацької розвідки, листами підлеглих полковників та С. Палія. Гетьман вважав авантюрою задумані Голіциним Кримські

походи. В десятиліттях боротьби Росії з Туреччиною І. Мазепа став головним стратегічним та військовим консультантом Петра І з питань стримування османської експансії [14].

З часів Північної війни в німецьких газетах поширюються публікації про Швецію та Росію. Німецькі газети були легкодоступні та вважались єдиним джерелом. Періодика «Исторические известия о Северной войне» видавались в Йєне у 1716-1719 роках. Перша німецька біографія Петра І основувалась на матеріалах лейпцізької «Europaischen Faма». Теолог та педагог А. Ф. Бюшінг захистив першу німецьку дисертацію про Росію – «Герхард Фридрих Миллер и значение его трудов по географии России XVIII в.» [15]. У 1703 році в німецькому часописі «Historische Remarques» з'явилась докладна біографія І. Мазепа, автор якої виявив добру обізнаність із життєвим шляхом гетьмана, його родинними справами тощо. Через рік ґрунтовну й прихильну біографію І. Мазепа вмістив часопис «Die europäisch Faма», супроводивши її портретом гетьмана, гравюрою, з якої пізніше скористався Енгель для своєї «Історії України та українського козацтва». Цінною рисою німецької преси є те, що вона давала інформацію з перших рук, від свідків і учасників подій, тоді як преса інших західних країн нерідко передруковувала або переказувала те, що раніше з'являлося в німецьких часописах. До німецьких часописів писали листи та повідомлення дипломати, агенти, вчені й військові, що у великій кількості перебували на російській службі. Разом з тим німецькій пресі у висвітленні українських справ властиві більша залежність від політичної кон'юнктури, що з особливою виразністю проявилось в ставленні до І. Мазепа. Якщо до 1709 р. це ставлення було прихильне, то після Полтавської битви тон німецької преси змінився. Мазепа почали називати «зрадником», озираючись на переможця Петра І, з яким тепер необхідно було рахуватись.

У картографічному фонді НБУВ зберігаються стародруковані та рукописні карти, які розповідають про події Північної війни, відступ шведсько-українських збройних сил від Полтави до Очакова у 1709 році. «Атлас реки Дніпр.Описи Коковцева Саввы 1784. Рукопись» має вигляд невеликого письмового столу. Великомасштабні карти «Атласа» надають можливості детально простежити розташування фортеці Очаків у XVIII ст., шлях армії Карла XII та гетьмана І. Мазепа від Перевалочної до Бендерів [16].

Історико-культурні фонди НБУВ надають обширний матеріал західної україніки, рукописів щодо Північної війни. Актуальним залишається питання історичних досліджень постаті І. Мазепа з ура-

хуваннями нових наукових концепцій історії українського козацтва . В сучасний новий період європеїзації гуманітарної науки на Україні, якій сприяє збереженню фундаментальності української освіти, історико-культурні фонди НБУВ залишаються маловідомим та слабо дослідженим пластом історичних матеріалів, які потребують подальших творчих пошуків.

### Література:

1. Брикнер А. Г. Война России с Швецией в 1788 – 1790 годах / А. Г. Брикнер // Журнал министерства народного просвещения часть СХLI. – С.-Петербург, 1869. – С. 67-363.
2. Брикнер А. Г. Россия, Англия и Пруссия 1787 – 1791 годов. Гл. I – IX / А. Г. Брикнер // Русский вестник. – Т. 191. – С.-Петербург, 1887. – С. 471-537.
3. Брикнер А. Г. История Петра Великого: В 2 т. – Т. 2 / Брикнер А. Г. – М.: ТЕРРА, 1996. – 288 с.
4. Meczkowski Domicjan. Obrazy historyczne z czasów Stanisława Leszczyńskiego z odcieniami obyczaju i charakteru ludzi / Meczkowski D. – w Krakowie. Nakładem i czcionkami «CZASU», 1861. – 141 s.
5. Kantecki K. Ojciec Stanisława Augusta / Kantecki K. // Ateneum. – Warszawa, 1876. – № 3. – S. 171.
6. Mazepa // Słownik Języka Polskiego, OBN. – Т. 2. – Warszawa, 1979. – S. 127.
7. Сбынцэўска-Геннел. Мазепа в польской историографии / Сбынцэўска Н. // Іван Мазепа та його доба історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнародної наукової конференції. Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, Видавництво «Темпора», 2008. – С. 50-61.
8. Єнсен А. Історичні картини / Пер. зі швед. Н. Іванчука; наук. редакція Б. Якимовича / Єнсен А. – К.: Укр. письменник, 1992. – 205 с.
9. Manning Clarence. Hetman of Ukraine Ivan Mazepa / Manning C. – New-York, 1957. – 145 p.
10. Донців Дмитро. Похід Карла XII на Україну / Донців Д. – Київ, Видання «Товариства ширення народної культури», 1918. – 28 с.
11. Borschak Elie; Martel Rene. Vie de Mazepa / E. Borschak, R. Martel. – P., 1931. – 136 p.
12. Борщак Ілько; Мартель Рене. Іван Мазепа: життя і пориви великого гетьмана / І. Борщак, Р. Мартель. – К.: Свенас, 1991. – 136 с.
13. Рева Л. Ілько Борщак про Івана Мазепу та його сучасників: за фондами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / Л. Рева // Іван Мазепа та його доба історія, культура, національна пам'ять матеріали міжнародної наукової конференції. Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ.: Видавництво «Темпора», 2008. – С. 271-282.

14. Таирова-Яковлева Т. Приятель гетмана злодея. Как Мазепа Петра к власти приводил / Т. Таирова-Яковлева // Родина. – М., 2007 – № 11. – С. 26-31.

15. Ивонина Л. И. Сведения о России в немецкоговорящем пространстве XVIII в. Наука и публицистика о Российской империи. Бонн, 2006 / Л. И. Ивонина // Новая и новейшая история. – М., 2008. – № 4. – С. 26-40.

16. Якубова Т. А. Маловідомі картографічні фонди НБУВ що до вивчення історії фортеці Очаків та Північного Причорномор'я / Т. А. Якубова // «Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства». Матеріали науково-практичної конференції, 12 листопада 2009. – Львів, 2009. – С. 159-161.